

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І НАУКА У ВИРІ СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Мабуть, немає нічого дивного у тому, що певні ювілейні дати, зокрема і та, якій присвячене наше сьогоднішнє зібрання, стають приводом рефлексії над теорією і практикою марксизму. За лекціями та книгами Володимира Іларіоновича, який присвятив розробці саме марксизму усе своє творче життя, ми проходили ази філософської грамотності, піднімаючись до вершин філософування. Тому, згадуючи метра, не можна забувати також і те, що той самий марксизм – це не тільки часто кривава практика і, як небезпідставно іноді кажуть, невдалий соціальний *експеримент* над людьми, а й висока, насамперед, соціальна, теорія.

Саме рефлексія над соціальною теорією марксизму у її зіставленні з практикою суспільних перетворень, передусім, в СРСР, спонукає до переосмислення поки що мало усвідомленого досвіду цих перетворень як важливого уроку вирішення, зокрема, і проблеми співвідношення соціальної теорії і соціальної практики.

А оскільки соціальна теорія набуває форми, з одного боку, *соціальної філософії*, а з іншого, – теоретичної *соціальної науки*, представленої, наприклад, *теоретичною соціологією*, то і вирішення зазначеної проблеми стає можливим лише через розв'язання складного вузла підпроблем. По-перше, – співвідношення *соціальної філософії* з *соціальною наукою*, передусім, *теоретичною*. У концентрованому вигляді постановку і вирішення цієї підпроблеми репрезентує новий у нас і вже досить поширений на Заході напрямок досліджень, який дістав назву “*філософія соціальної науки*” (“*Philosophy of Social science*”), котрий ще не завжди відрізняють від *соціальної філософії* [1, 98]. По-друге, – більш складних взаємозв'язків *соціальної теорії*, у її різних модифікаціях, з *практикою суспільних перетворень*.

Критичний розгляд останньої – марксистської концепції співвідношення соціальної теорії і практики – має особливе значення, набуваючи сьогодні актуальності в контексті постановки та вирішення проблем, пов'язаних з тим, що, слідом за П.Бурдьє, стали називати *соціальними практиками*.

Найбільш розробленими в марксизмі виявились два аспекти

взаємозв'язків практики з теорією: по-перше, це розгляд *практики* як втілення, *реалізації теорії*, а по-друге, – як *перевірки теорії практикою*. В обох аспектах теорія в марксизмі опиняється начебто на других ролях, розглядається як щось недостатнє, як незавершена (без практичної реалізації і перевірки) справа. Саме на цьому наголошує, наприклад, молодий ще тоді Маркс, коли в знаменитих тезах про Фейєрбаха прямо протиставляє *теорію*, як тільки *пояснення світу, практики його перетворення*. Підкреслюючи, скажімо, в одинадцятій тезі, яка давно стала афоризмом, на необхідності саме практично змінити світ (передусім, зрозуміло, світ людських відносин), він наголошує: “Філософи лише по-різному *пояснювали* світ, а справа полягає в тому, щоб *змінити* його” [2, 245].

В цій, як і в інших тезах (починаючи з першої), Маркс неодноразово вказує на те, що *теоретичного* бачення, себто мислення, недостатньо, що тільки *практичне втілення, застосування* теорії на практиці дає можливість уникнути її містифікації, відриву від реальності, забезпечуючи їй, зокрема, і перевірку на науковість. Вирішуючи проблеми суспільства, Маркс закликає діяти. Наука про суспільство перевіряється практикою, а практика ця може бути адекватною, тільки спираючись на наукову теорію, котра, знову-таки, реалізуючись, перевіряється на практиці. Цей нерозривний логічний ланцюжок, своєрідне коло взаємозалежностей теорії і практики, становить квінтесенцію марксистського підходу до їх співвідношення – їх “діалектичного взаємозв'язку”.

І хоча навіть в марксистській літературі нерідко підкреслювалось, що таке розуміння є певним спрощенням, особливо у тому, що стосується ролі теорії (разом з інтерпретацією науковості соціальної теорії), його певна неадекватність складності проблеми, про яку йдеться, не часто привертала до себе увагу не тільки в марксистській літературі, а й у критиків марксизму. Найбільше непорозумінь виникає щодо змісту процесу, який називають “*реалізацією*” соціальної теорії у практику суспільних перетворень.

Якщо “суспільне життя є по суті *практичне*” [2, 245], на чому неодноразово наголошує Маркс, тобто якщо практика відбувається незалежно від того, є чи немає теорії (ми практикуємо вже тому, що живемо), то яку ж роль у цьому бурхливому, стрімкому потоці практики, очевидно *стихийному*, відіграє соціальна теорія? Що означає *реалізувати* соціальну теорію в межах цього процесу, який

ми називаємо практикою, маючи на увазі, що практика це, образно кажучи, *вир*, що втягує в себе, у свою *стихію* маси людей, які у своїй абсолютній більшості не керуються у своїх діях жодною соціальною теорією? Інакше кажучи, які ж місце і роль посідає соціальна філософія та наука у практичному перетворенні людьми соціуму?

Певну відповідь на це питання марксизм дає, розуміючи здебільшого під теорією фактор, що, передусім, дисциплінує практику, дає змогу вгамувати її стихію. Тобто, якщо, говорячи про *реалізацію* як про певний процес, ми маємо на увазі: "...1.Здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя, виконувати завдання, плани тощо" [2, 245], то, здавалося б, усе гранично просто. Маючи певну теоретичну систему поглядів на суспільство, з якої випливає певний спосіб вирішення суспільних проблем, *реалізація її на практиці* буде означати, що у своїх діях по перетворенню суспільства (очевидно, того, яке є, у те, в якому зазначені проблеми відсутні, вирішені), ми користуємось її настановами, виходячи з неї, плануємо свої дії тощо.

Втім, якщо прийняти навіть таке, дещо спрощене, тлумачення того, що тут названо *реалізацією*, то треба буде уважніше придивитися до самої соціальної теорії, висунувши, передусім, до неї певні вимоги, що впливають з такого тлумачення.

Наприклад, по-перше, теорія повинна більш-менш адекватно осмислити та описати існуючий стан речей у суспільстві, включаючи наявні в ньому проблеми, вказавши на витоки цих проблем. По-друге, в ній повинні міститися опис та, мабуть, і обґрунтування тих дій та засобів, які треба застосувати для вирішення цих проблем, щоб можна було розробити план дій. І нарешті, теорія повинна якимось чином дати нам образ суспільства, в якому відсутні проблеми, що ми намагаємось вирішити.

Остання вимога викликана, насамперед, тим, що в результаті перетворення ми отримуємо суспільство не без проблем, а, в кращому випадку, – лише без тих, які вирішуємо. І якщо в процесі практичного перетворення виникають інші проблеми, які ми хоч в якомусь наближенні не передбачили, то може статися так, що проблеми, які ми отримуємо, виявляться за своєю складністю ще більш неперекорними, ніж ті, що ми мали до перетворення, до змін. Тобто, принцип лікарської етики "Не зашкодь!", без сумніву, застосовний і до, образно кажучи, "лікування суспільства", вирішення

суспільних проблем. Не треба забувати, що суспільство є не менш неоднорідним, ніж організм – що корисно для однієї його частини, може бути згубним для іншої.

Зрозуміло, цим не вичерпуються вимоги до теорії, яка претендує на реалізацію, але, принаймні, вони повинні бути виконані. В цілому ж, соціальна теорія, як і будь-яка інша, може бути *реалізована* лише у тому розумінні, що суспільство зазнаватиме змін, перетворень у напрямку вирішення існуючих проблем засобами, які пропонує ця теорія. Причому, засоби ці не повинні суперечити розумінню і поясненню причин виникнення того стану речей, який складається у суспільстві, згідно з цією теорією, тобто суперечити тим *законам* суспільства, які з неї випливають. І тут мало сказати, що, порушуючи *закони суспільства*, ми не досягнемо бажаних результатів, як, скажімо, зігнорувавши в процесі будівництва теорію опору матеріалів, отримаємо споруду, яка розвалиться. Саме слово “закон”, якщо йдеться про суспільство, може мати й дещо інше значення, ніж те, яке воно має, коли говорять про закони природи.

Вживши слово чи термін “закон” стосовно суспільства, ми одразу стикаємось з дуже складною проблемою, яку частіше за все вирішують простим розведенням термінів. Так, слово “закон” може і тут означати певну природну закономірність – “необхідне і постійне відношення між феноменами; перевіряється чи доводиться ... *експериментом*, тобто відтворенням феномена в лабораторних умовах” [3, 104]. Тобто, коли ми говоримо про *закон* у такому розумінні, то можемо мати на увазі певну зовнішню непереборну *стихію*, яку безумовно треба враховувати, якщо ми хочемо досягти результату, так само, як бажаючи злетіти (створити літальний апарат), ми не можемо ігнорувати закон всесвітнього тяжіння. Але ж словосполучення “закон суспільства” може набути й інших значень.

І, насамперед, тут *закон* може розумітися, наприклад, “як *моральний закон*, в значенні “категоричного імперативу”, що безпосередньо проявляється у людській *свідомості* як *відчуття* неможливості робити певні вчинки (брехати, красти), або ж не чинити так (не допомогти людині в ситуації смертельної небезпеки). Саме в такому “практичному” розумінні закон може позначати суспільний закон як зобов’язання, що накладається життям в колективі...” [4, 142].

А це означає, що проблема *реалізації* теорії може набути

зовсім іншого смислу, ніж тоді, коли йдеться про *закони природи*. Вирішуючи її, ми повинні виходити з інших, навіть протилежних, концептуальних соціально-філософських підходів. Найперше, з традиції, яка йде від Канта. Спираючись на неї, ми будемо розуміти *реалізацію* теорії на практиці як, передусім, дотримання “законів розуму”, а не “законів природи”.

Правда, ми можемо приєднатися і до іншої традиції, започаткованої позитивізмом, – традиції розгляду законів суспільства як таких, що принципово не відрізняються від законів природи. Виходячи з неї, наука про суспільство принципово нічим не відрізняється від наук про природу. А тому до соціальної теорії треба висувати ті самі вимоги, що й до природничо-наукової теорії. Тут достатньо нагадати концепцію наукового знання К.Поппера, для якого соціальна теорія не може бути науковою, якщо до неї не застосовні вимоги, які роблять науковими теорії в природознавстві.

Втім, виходячи з обох підходів, нам однаково непросто вирішити проблему *реалізації* соціальної теорії. В першому випадку реалізувати теорію (яскравим прикладом тут може бути, скажімо, “Теорія справедливості” Дж.Ролза) означало б *прийняти*, насамперед, *на себе обов’язок* або ж зобов’язати деякі соціальні інститути *діяти* згідно з певним взірцем, ідеалом, принципом побудови відносин між людьми, повсякчас впорядковуючи, вгамовуючи *стихію* цих відносин власними, особистими зусиллями. Зрозуміло, що стосовно кожної окремої особистості така поведінка гарантованою бути не може. Люди вільні у виборі ідеалів, тому для їх переконання стає потрібною певна процедура – раціональний дискурс. Реалізуючи соціальну теорію, ми вимушені стати на позицію прагматика і справу орієнтації суспільства на певний ідеал, а значить і *реалізації теорії* покласти, скажімо, на певні суспільні інститути, наприклад, на державу. Таким чином, *реалізація теорії* (зрозуміло, коли йдеться про демократичне суспільство) багато в чому починає залежати від результатів того раціонального дискурсу (який не може бути безконечним, а тому повинен якось завершитись, скажімо, примусом меншості більшістю), який і повинен забезпечити прийняття *суспільством в цілому* (репрезентованого, зокрема, державою) тих чи тих ідеалів.

Що ж до прийняття чи неприйняття будь-якої природничо-наукової теорії або соціальної (на зразок природничо-наукової), то це, скоріше за все, буде справою особистого досвіду (знов-таки, в

демократичному суспільстві), хоча теж може бути справою державною, якщо *суспільство в цілому* орієнтовано на науку. Закон всесвітнього тяжіння ми не порушуємо не тому, що знаємо його або приймаємо як настанову, певний ідеал поведінки, а тому, що не ризикуємо (або ризикуємо) життям своїм та інших людей.

Щодо *проблеми реалізації*, то тут треба підкреслити, що *реалізувати* закони природи фактично взагалі не потрібно, оскільки вони *реалізуються* самі по собі, без нашого особистісного їх прийняття і втручання в процеси. Це та стихія, наслідків якої ми можемо лише уникати чи не уникати, знаючи їх причини, але настають вони незалежно від того, керуємось ми ними особисто чи ні.

Власне кажучи, між обома наведеними концептуальними позиціями є глибокий внутрішній зв'язок, оскільки обидві вони передбачають певну лінію поведінки, дії, зумовлені *законом*, як би його не тлумачили: як “закон розуму” чи “закон природи”. Відмінність, правда, є, оскільки, з одного боку, ми вгамовуємо стихію, скажімо, своїх власних дій, спираючись на *розумні* доводи, чи слідуємо примусу з боку інших людей (коли йдеться про *моральний закон*), а з іншого, – підпорядковуємо свої дії, так би мовити, природній стихії або протидіємо цій стихії. Інакше кажучи, різниця не така вже й велика. Втім, і там і тут ми вимушені вибирати між двома лініями поведінки, одну з яких можна позначити як *активну*, а іншу – як *пасивну*.

У будь-якому разі вирішення проблеми реалізації переводиться у площину вибору між *активністю* і *пасивністю* в людських діях, поведінці людей, причому незалежно від того, про які закони йдеться – “природи” чи “розуму”. Тим самим ми зачіпаємо чи не найбільш “темну”, нез'ясовану, за думкою Ж.Дерріди [5, 129], сторінку спадщини західноєвропейської філософії. Дві названі вище концептуальні позиції (кантіанська, частково неокантіанська і та, що йде від позитивізму) – це тільки дві з багатьох, де *активна* і *пасивна* роль людей в *реалізації теорії*, ніяк не узгоджуючись, здебільшого протиставляюся.

І дійсно, навіть *знаючи*, усвідомлюючи необхідність діяти так, як вимагає певна теорія, люди далеко не завжди діють, більше того – *можуть* діяти саме так. А *не можуть*, по-перше, тому, що їм не дають (виявившись, скажімо, непереборними) *обставини*, серед яких можуть бути і дії чи поведінка інших людей. Зміна ж

обставин – справа суто практична. По-друге, тому, що просто *не вміють*, оскільки *знати* і *вміти* – далеко не одне і те саме. Як треба *вміти* їздити на авто, так треба *вміти* певним чином себе поводити, спілкуючись з іншими людьми. *Знання соціальної теорії* – не *рівнозначне* наявності такого *вміння*.

Вміння ж є складним сполученням знань і *навичок*, накопичених суб'єктами дій в їх *індивідуальних практиках*, практиках окремих, не схожих одна на одну, особистостей або, за Бурдье, габітусів. Тому-то і йдеться про безліч різноманітних практик, різноспрямоване розмаїття яких, створюючи *вир*, затуляє в себе, образно кажучи, людські долі. Це така ж *стихія*, як і *стихія* природи. А тому, коли йдеться про “*закони практики*”, то вони, очевидно, за такого підходу, мало чим відрізняються від “*законів природи*”. Ставити питання про їх *реалізацію на практиці* має не більше смислу, ніж ставити питання про *реалізацію законів природи*.

Активність і *пасивність*, *дія* і її антипод – *утримання від дії* – ось та бінарна опозиція, в межах якої тільки і може бути поставлена, а тим самим і вирішена, проблема практичної реалізації теорії. Соціальна теорія тут не виняток, а навпаки, чи не найбільш яскрава ілюстрація необхідності постановки проблеми саме в такому контексті. Потрапивши у *вир практики*, теоретик, як і будь-яка інша особистість (габітус), як правило тоне, якщо *не вміє* діяти певним чином. Втім, це характеризує не саму теорію, однією з трансцендентальних умов втілення якої стає певна *соціальна позиція спостерігача* [6], яку займає теоретик і яка, зрозуміло, далеко не завжди збігається з *соціальною позицією діяча*. “Розумний та безсторонній спостерігач є особою, що виходить на загальну перспективу: він обирає таку позицію, де його власні інтереси не поставлено на карту, володіючи при цьому всією необхідною інформацією й здатністю розмірковувати. Так розташувавшись, він однаковою мірою доброзичливий до бажань і задоволень кожного, кого тільки залучено до соціальної системи” [7, 259]. На противагу діячеві, його соціальна позиція є реалізацією іншої соціально-культурної функції.

Проте, оскільки обидві ці позиції – тільки дві взаємодоповняльні сторони, по суті, єдиного стихійного практичного соціокультурного процесу, це з необхідністю повинно бути враховано і в теоріях (соціальною філософією і наукою), що претендують на реалізацію, потрапляючи у вир соціальних практик.

Література

1. *Пипич П.І.* “Філософія соціальної науки” та “соціальна філософія” (деякі історичні аспекти розрізнення) // Дні науки філософського факультету-2007. Міжнародна наукова конференція (18 – 19 квітня 2007 року). Матеріали доповідей та виступів. Частина V. – К., 2007.
2. *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. Т.42. – К., 1980.
3. Новий тлумачний словник української мови: У 3 тт. К., 2003.
4. *Дидье Жюліа.* Философский словарь: – М., 2000.
5. *Гуссерль Э.* Введение. *Ж. Деррида.* Начало геометрии. – М., 1996.
6. *Фрумкин К.* Позиция наблюдателя: Отстранённое созерцание и его культурные функции. – К., 2003.
7. *Ролз Джон.* Теорія справедливості. – К., 2001.